

Çağdaş Cami Mimarisinin İdeolojisi

Yazlık Cami, Trabzon

Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin "Büyük Usta Mimar Sinan'ın Anısına Cami Mimarisi Üzerine Fikir Yarışması" nisan başı sonuçlandı. Hemen ardından, en azından mimarlık camiası içinde, hararetli bir tartışma başladı. Burada mevcut tartışmalara fazla girmeden hem caminin bir mimari ürün olarak Türkiye'de nasıl algılandığı, hem de bunun ideolojik ve toplumsal boyutlarına değineceğim ve kaçınılmaz olarak yarışmaya yollanan ürünler üzerinden (medyadan takip edebildiğim kadarı ile) tek tek ürünlere değil ama yarışmanın geneline odaklanarak birtakım çıkarımlarda bulunacağım.

Önce yarışmaya değinip ve en son söylenmesi gerekeni hiç çekinmeden en başta söyleyeyim: Yarışmaya katılan projelerde genelde iki eğilim görülüyor. Ya din ve cami gibi arkaik ve içselleştirilmiş anlamlar katmanı taşıyan ve bunu belirgin imgelerle (kubbe, minare gibi) gösteren bir alanda çeşitli metaforlar kullanan, mevcut imgeleri yeniden ve çağdaş biçimlerde tekrarlayan ve sonuçta abartılı biçimlere ulaşan ya da konuyu ve dolayısıyla biçimleri azaltarak, arındırarak, saflaştırarak ibadet etme eyleminin özüne inmeye çalışan ve bunu minimalist bir dille ifade etme yolunu seçen projeler vardı. Ancak her iki eğilimin de dışladığı şey, bugün Türkiye'de şu ya da bu biçimlerin ötesinde caminin toplumsal, politik yönleriyle yani gündelik gerçeği ile hesaplaşma arzusu. Peki bu zaafiyetin nedeni nedir?

Türkiye'de mimarlığın tabuları vardır; Mimar Sinan ve cami, bu tabuların en büyüklerinden biridir. Uğur Tanyeli'nin (2007) Garanti Galerisi'den çıkan "Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900 – 2000" kitabında belirttiği gibi Osmanlı cami geleneği ve onun tek temsilcisi olarak gösterilen Mimar Sinan etrafında oluşturulan hâle bugün cami meselesinin gerçekçi bir şekilde ele alınmasını engellemektedir. Uğur Tanyeli ile kitabının yayınlanmasının hemen ardından yaptığım şöyleşide "Mimar Sinan'a bu kadar yüce bir durum atfettikçe onun altında eziliyor ve bir şey yapamaz duruma geliyoruz. Onunla asla kazanamayacağınız bir yarışın içindediniz demektir bu. Bu yarış kazanılabilir mi? Bütün doğruları temsil eden ebedi doğru karşısında sefil, trajik figüranlar durumuna düşüyoruz hep" demişti. Yarışmanın resmi adındaki "Büyük Usta Mimar Sinan'ın Anısına" ibaresi daha en baştan yarışmacıları mitleştirilmiş ve dokunulmaz kılınmış bir isim ile karşı karşıya getiriyor. Bu durumsa, tüm bu külliyatla başetmek adına abartılı davranmak ya da tevazu ile az yapmak gibi ilk bakışta iki karşıt durum gibi görünseler de aslında çok benzer bir davranış modelini doğuruyor.

Burada kaçırılan şey şu: Osmanlı camisi bir geleneğin ürünüdür. Yüzyıllar boyunca yavaş yavaş, damıtılarak evrilmiştir. Bu şekliyle dil gibi topluma içkindir; onun ayrılmaz bir parçasıdır; arada dolayım ya hiç yoktur ya da çok azdır. Modern dünyada böylesine bir dil birliğinin olmadığı ortada. Elimizde referans alabileceğimiz sabit bir gerçek yok. Gerçek, üretilen, tüketilen ve bir süre sonra yerini başka gerçeklere bırakan nitelikte. Hal böyle olunca ya referansını bu değişken gerçeklikten olan bireysel dilinizi yaratmanız gerekir ya da cismi olan ama koşulları artık olmayan bir gerçekliğe referans verdiğinizde tekrar ve ucuz bir taklit olma durumunda kalırsınız. Yani bu şekli ile bütün yollar beyhudedir, boş çabadır, eskinin toplum nezdinde genel kabul görmüş bütüncül dilini yakalamak mümkün değildir.

Şimdi bir adım daha geriye gidelim, derine inelim, 1923 yılına dönelim ve bu sorunun nasıl bir ideolojik aygıtın ürünü olduğuna bakalım. Cumhuriyet'in ilanı bir devrimdi. Bir günde insanlardan yüzyıllardır bildikleri yaşam pratiklerinin, düşünme şekillerinin bırakmaları istendi. 1920'lerin dünya siyasi konjonktüründe bu doğaldı da. Bütün dünya 19. yüzyıldan itibaren başlayan uluslaşma sürecine girmiş, Türkiye Cumhuriyeti de modern dünyadaki yerini almak üzere uygun adımları atmaya başlamıştı. Ancak her devrim doğası gereği radikal olmak, geçmiş ile bağıni koparmak zorundadır. Devrimin tersi olarak evrimin geniş zaman kipine ve sindirme sürecine sahip değildir. Böylelikle Cumhuriyet elitleri Türkiye'yi Türklük ve laiklik kavramları temelinde yeniden şekillendirdiler. Ama burada değişmeyen temel bir tavır vardı. Osmanlı elitlerinin yerini Cumhuriyet elitleri aldı; Anadolu yani taşra yine dışarıda bırakıldı.

Bu noktada bir parantez açmak gerekiyor. Birinci kuşak olarak adlandırılabilir Avrupa merkezli modernleşme süreci ile ikinci kuşak modernleşme olarak adlandırılabilir Türkiye modernleşmesi arasındaki en temel fark şuydu: Batıda modernleşme süreci belirli bir sermaye birikiminin ardından, feodal yapıların çözülmesiyle ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik taleplerin baskısıyla oluşmuş ve motivasyonunu tabandan alan bir süreçtir. Türkiye modernleşmesi ise İttihat ve Terakki'den beri Batı'ya dahil olmaya çalışan bir devlet elitinin projesidir ve burada toplumsal bir talep değil ideolojik bir tercih vardır.

Mimarlar, Osmanlıdan beri hep bu elit geleneğin bir parçası olmuşlardır. Osmanlıda mimar devletin halk üzerinde tahakküm kurmasındaki önemli aktörlerden biri idi. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra bir anda "eski olan" kötü ve köhne olarak nitelenirken "yeni olan" mutlak doğru olarak kabul edildi. Mimarlar da bu sefer yeni oluşan elit grubun ideolojisini görünür kılmak gibi bir görev edindiler. Dönemin Arkitekt ve diğer ev dergilerine bakıldığında modern konutun ve içindeki yaşamın nasıl övüldüğünü görmek mümkündür. Her planda bir köşeye piyano kondu, verilecek partiler için geniş teraslar konutun bir parçası haline geldi. Ancak henüz ortada bu modern yaşamı doğuracak bir toplumsal talep, sermaye birikimi ve endüstrileşme yoktu. Bunun için 50'li yılları beklemek gerekecekti.

50'li yıllar kendi sermaye birikimini oluşturan taşranın taleplerini yüksek sesle telaffuz etmeye başladığı ilk yıllardır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin son 50 yıllık siyasi tarihi mevcut ideolojiye göre çok daha muhafazakar ama bir o kadar da pragmatik olan taşra ile devlet elitleri arasındaki mücadelenin tarihidir. Ancak taşranın muhafazakar görünümü talepleri basit bir geri dönüş talebi değildir. Tam tersine modern ve kapitalist dünyanın zenginliklerinden pay alma hatta yön verme talebidir. Ve bu talep beraberinde kendi dünya anlayışını, modasını, kültürünü ve mekansal kurgularını getirmiştir. Ancak mimarlık bu yeni dünyanın bir parçası olamamış; kendi elit geleneğinin düşünce yapısı ve araçları tabandan gelen talebi anlamakta yetersiz kalmıştır. Durum böyle olunca da boş bırakılan alan anlak, basit, geliş güzel reflekslerle doldurulmaya başlanmıştır.

Bu yüzden bugün el yordamı ile günlük ihtiyaçlara cevap vermek için yapılan her cami bir garabet olarak niteleniyor, lanetleniyor. Evet belki gerçekten öyledirler ama bir yandanda çok basit, gündelik pratiklerle üretilmektedirler. Buna sırt çevrilemez, görmezden gelinemez. Hemen birkaç basit gerçek sıralayalım: Kapitalist ekonomi içinde arsa bir metadır ve özellikle kent içindeki ekonomik değeri sadece bir camiye ayırlamayacak kadar büyüktür. Dokunulmaz cami geleneği ve programı çok kolayca ve pragmatik bir tavırla zemin katındaki bir çarşı ya da marketle birleşebilir. Ya da caminin toplum nezdinde bir tabu olması durumu kolayca kentin çeperlerinde imar izni olmadan oluşan ve sürekli yerlerinden edilme korkusu yaşayanların hemen bir cami inşa ederek meşruluklarının olmasa bile en azından dokunulmazlıklarının aracı olabilir. Bu düşüncenin en ironik şekli herhalde Melih Gökçek'in geçen yıllarda havaalanından kente ulaşan yol üzerindeki gecekonduları kentin girişini bozuyorlar gerekçesi ile yıktığında, bu yıkıntının ortasında bir cami minaresinin tek başına ayakta bırakılmasıdır. Bu örneklerle merkezi yönetimin dışladığı bir eğitim modeline camilerin ev sahipliği yapması ya da cami yaptırma vakıf ve derneklerinin bir bağış ekonomisinin parçası haline gelmesi kolayca eklenebilir. Kısaca söylemek gerekirse Türkiye'de mimarlık kendi tarihinden gelen konvansiyonlar nedeni ile dönüşmezken, cami mimarisi çok pragmatik temeller üzerinde değişmiş ve içinde mimarlığın ol(a)madığı bir şekle bürünmüştür.

Sürekli mimarlığın Türkiye'de bir meşruluk sorunu olduğundan bahsediyor, pek çok kentsel kararda mimara bir aktör olarak yeterince önem verilmediğine değiniyoruz. Bunu da düşünmeden, anlamadan daha çok veryansın ederek yapıyoruz. Sanırım cami konusunda (ve aslında her alanda) mimarlık toplumsal ve gündelik olana elit ve uzak bakışını bırakmadıkça bu konuda atılan her adım biçimlerin ve sığ tartışmaların dışına çıkamayacak.

Hakkı Yırtıcı

